

Він засвідчив підтримку Центральної Ради майже всіма радами України, які представляли широкі маси українського народу. Більшовики на цьому з'їзді зазнали повної поразки, їх спроба переобрати Центральну Раду провалилась.

Список літератури:

1. Короливский С.М., Рубач М.А., Супруненко Н.И. Победа Советской власти на Украине. М., 1967.
2. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сб. док. Т.2. К., 1957.
3. Киевская мысль. Орган Киевского комитета партии конституционных демократов. 1917. 19 ноября.
4. Пролетарская мысль. Орган Киевского Совета рабочих депутатов и Киевского Центрального Совета профсоюзов. 1917. 19 ноября.
5. Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й. Ради України в 1917 р. К., 1974.
6. Очерки истории Коммунистической партии Украины. К., 1972.
7. Большевистские организации Украины (ноябрь 1917 - апрель 1918 г.): Сб. док. К., 1962.
8. Большевистские организации Украины: организационно-партийная деятельность. Февраль 1917 - июль 1918: Сб. док. К., 1990.
9. Нова громада. Орган Ради Слобідської України. 1917. 8 грудня.
10. Бош Е.Б. Год борьбы. К., 1990.
11. Вільне Слово. Львів. 1918. 9 лютого.

Надійшла до редколегії 15.05.99

В.А.Греченко, д-р іст. наук

ПОЛІТИЧНА БОРЬБА В 1923-1924 РР.: СУТЬ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ

Політичну боротьбу, як один з виявів політичних конфліктів в 20-ті роки нашого століття, можна розділити на міжпартійну і внутріпартійну. З закінченням громадянської війни та національно-визвольних змагань в Україні, з перемогою більшовиків у військовому протистоянні, міжпартійна боротьба носила в основному формальний характер. Зосередження в руках більшовицької партії державного апарату, армії, каральних органів, засобів масової інформації, економічних висот означало, що питання «хто-кого?» у міжпартійній боротьбі наперед вирішене. І хоча остання з небільшовицьких партій – УКП (Українська комуністична партія) проіснувала до 1925 р., суттєвої ролі в політичному житті, функціонуванні політичної системи ні вона, ні залишки інших партій вже не відігравали.

У нашій статті ми зупинимось на іншому вияві політичного конфлікту – внутріпартійній боротьбі. Слід підкреслити, що ця боротьба не мала якогось локального, лише внутріпартійного значення тільки для членів більшовицької партії. Згідно з поширеною типологізацією політичних конфліктів внутріпартійна боротьба може бути віднесена до *групового* конфлікту. Але, враховуючи той факт, що більшовицька партія була спочатку *урядовою* партією, а згодом, з еволюцією в бік тоталітаризму, стала *державною* партією, цей конфлікт за ступенем важливості можна віднести до *основного*, оскільки внутріпартійна боротьба, яка проходила у 20-ті роки, була не-

розривно пов'язана з найважливішими подіями та процесами в економіці, політиці, в усіх сферах життя людей, відбивала всю гамму інтересів класів, соціальних груп і прошарків, вимог та завдань часу, історичних традицій, а також міжнародні умови. Тому у внутріпартійній боротьбі цього часу відбито і елементи міжкласових конфліктів; результати боротьби вплинули не лише на міждержавні відносини, але й на глобальні аспекти розвитку людства. Адже саме в результаті перемоги Сталіна у внутріпартійній боротьбі сформувалася радянська тоталітарна система, що розвивалася та зміцнювалася упродовж наступних десятиліть і справила свій згубний вплив на долі мільйонів людей, цілих країн і народів.

За темпоральною (часовою) характеристикою цей конфлікт (близько 10 років) можна віднести до тривалого. Вивчення історії цієї боротьби дозволяє дослідити той арсенал прийомів і методів, які використовувало керівництво більшовицької партії для утвердження своїх поглядів, зміцнення монополії власної влади, «вмивання» інакомислення і підготовки масових репресій 30-х років.

У процесі внутріпартійної боротьби висувались та диктувались різні концепції розвитку країни. В них поряд з утопічними та регресивними містились конструктивні та оригінальні ідеї, деякі з яких, враховуючи певну подібність умов непу і сьогодення, мають певне значення і сьогодні.

Особливістю внутріпартійної боротьби було те, що в умовах спочатку фактичної, а згодом і формально-юридичної монополії більшовицької партії на політичну владу, політичну діяльність взагалі опозиційні офіційним погляди, як це не парадоксально, можна було висловити лише в ході внутріпартійних дискусій. Економічний плюралізм, який зміцнів із введенням непу, вимагав і політичного плюралізму. Природно, що у різних прошарків населення, представників окремих соціальних груп була своя ідеологія, свої погляди на економічну політику, культурну політику (в сфері культури) та інші аспекти діяльності, яка відрізнялася від ідеології та поглядів керівництва більшовицької партії. Однак в конкретно-історичних умовах того часу політичні інтереси різних груп населення могли знайти свій легальний вихід лише всередині компартії, через внутріпартійну боротьбу.

В історичній літературі прийнято починати відлік внутріпартійної боротьби з так званої «профспілкової дискусії» 1920-1921 рр. Це вірно, але якщо говорити про політичну боротьбу в правлячій партії як боротьбу за владу, то тут її початок слід віднести до 1923 р.

Економічна криза в країні, інфляція, товарний голод, відсутність справжнього демократизму в політичному житті викликала незадоволення не тільки «підданих комуністичного режиму», а й самих комуністів – тих, хто тверезіше і реальніше оцінював ситуацію в країні. До того ж загострилася боротьба за владу в керівництві країни, яка була викликана хворобою і від-

ходом Леніна від справ, особистим суперництвом та певними ідейними розходженнями у «більшовицькому штабі».

Дискусію розпочав Л.Троцький, який був тоді найавторитетнішим серед більшовицьких керівників після В.Леніна. Він фактично виступив проти «трійки», тріумвірату керівництва, в яке входили Г.Зінов'єв, Л.Каменєв і Й.Сталін. Таким чином, його метою була зміна реального керівництва, дискредитація його і перехід на перші ролі в державі не лише за популярністю, але й за реальною владою. В заявах Троцького і його прибічників містилися справедливі зауваження щодо лінії тріумвірату: незадовільне керівництво, випадковість, непродуманість рішень, їх безсистемність, відрив від мас [1, с.189-191].

Багато в чому ці зауваження були вірними. Спочатку тріумвірат не хотів виносити цей конфлікт на загально-партійне обговорення, тобто з точки зору публічності конкуренції сторін цей конфлікт спочатку був латентним, прихованим. Проте оскільки документи опозиції стали поширюватись, тріумвірат прийняв рішення про початок дискусії. Але для того, щоб не віддавати ініціативи в руки політичних суперників, «трійка» вирішила самостійно опублікувати дискусійну статтю, де визнати деякі помилки, але головне, щоб дискусія йшла по обраному нею шляху, а не торкалася тих питань, які хоче обговорювати опозиція. Таким чином, було використано прийом, що застосовується у грі в шахи: жертва легкої фігури (тобто визнання «деяких» помилок) з захопленням загальної ініціативи. Найточніше суть цього маневру висловив Сталін, який у своїй статті підкреслив, що «при правильній лінії партії ... практика на місцях не скрізь, звичайно, але в деяких районах була неправильною» [2]. Таким чином, «десь, але не скрізь» і винні місцеві органи, а не центральне керівництво. Цікаво відзначити, що цей прийом – покладати вину на місцеві кадри – Сталін в подальшому буде використовувати не один раз: викривлення при колективізації – винні місцеві керівники, «перегини» в репресіях – теж саме.

Дискусія проходила дуже бурхливо і з великою активністю. При обговоренні питань дискусії в Іваново-Лисогірському районі м. Харкова рядові члени партії зазначали, що досі їм затикали рота, не давали висловитись і лише тепер вони змогли це зробити [3, арк. 52]. Проте була й протилежна точка зору: в іншому районі того ж Харкова такі ж рядові комуністи заявляли, що та демократія, яку вимагають представники опозиції, є шкідливою, оскільки призводить до падіння дисципліни в партії, порушення її міцності [3, арк. 61 зв.]. Таким чином, тоді існували дві основні точки зору щодо розвитку демократії (прикладів можна навести багато), і саме на останню з цитованих спирався Сталін, прокладаючи собі дорогу до диктаторської влади. Про те, що в ході дискусії йде майже нічим на прихована боротьба за владу, відкрито писали газети. При цьому суперники чітко розуміли, що головне в цій боротьбі – оволодіти партійним апаратом, який

вирішує все. Сталін вже довів і Ленін розумів це в останні дні свого життя, що посада генсека і контроль над партапаратом дає можливість зосередити в своїх руках «колосальну владу» (вислів Леніна). Тому «Правда» відверто писала: «Боротьба за владу, йде боротьба за оволодіння партійним апаратом...» [4].

Дуже характерними для аналізу суті позиції триумвірату є статті Сталіна. На відміну від своїх соратників у боротьбі, які були в певній мірі самокритичними і виваженішими при характеристиці опонентів, Сталін у своїх публікаціях – полемічно загострює і персонально націлює свою критику і свої контраргументи. Особливо цікавим є момент дискусії Сталіна з одним з активних діячів опозиції Рафаїлом (Р.Фарбманом). Обговорювалось питання про відмінності між армією і партією. Рафаїл стверджував, що партія перетворилась в армійську організацію, що «система управління партією тотожна системі управління армією» [5]. Сталін заперечував, намагаючись показати різницю між армією і партією. Аналізуючи ці відмінності, Сталін вказав на різницю між вищою мірою покарання в партії (виключення з партії) і вищою мірою покарання в армії (розстріл) [6, с.376]. Можна з упевненістю стверджувати, що не кожному прийшло б в голову таке порівняння. Певно, що і в цьому виявилась специфіка сприйняття Сталіним життя, коли навіть розглядаючи теоретичні питання, він знаходив відмінності у видах покарання. Можна висловити припущення, що Сталін тоді жалкував, що в партії ще не має такого покарання для незгідних з його точкою зору, як розстріл. Але, очевидно, ця ідея припала йому до смаку і з роками він її реалізує, особисто надписуючи навпроти прізвищ знайомих комуністів, які чимось не вгодили йому, або просто потрапили під поганій настрій, дві страшні букви «ВМ» – «высшая мера».

Актуальне значення мало центральне питання, яке обговорювалось в ході дискусії, – чи має права меншість в партії, чи можна утворювати у зв'язку з цим фракції і угруповання? Фактично це означало: чи можливе здійснення політичної демократії в тих умовах. Якщо дозволити існування фракцій у партії, – то це означало дозволити інакомислення, розмити централізм, ослабити владу, позбутися єдиної ідеології.

В тій конкретній ситуації досить конструктивні пропозиції висунув Троцький. Він писав, що треба виганяти з партії «пасивну слухняність, механічне рівняння на начальство, безликість, прислужництво, кар'єризм» [7]. При цьому слід відзначити, що ще недавно сам Троцький був прибічником мілітаризованих методів роботи з масами і, очевидно, що його такий різкий «поворот» був пов'язаний з питаннями політичної боротьби. Але об'єктивно в цей час він висловлював конструктивніші пропозиції, ніж Сталін і К^о.

В ході боротьби за вказівкою Сталіна допускалась тенденційність у висвітленні ходу боротьби і пряма фальсифікація його попередніх підсум-

ків. Колишній особистий секретар Сталіна Б.Бажанов, який потім утік за кордон, пізніше в своїх спогадах згадував, що Сталін доручив своєму співробітнику Н.Назаретяну виправляти на користь більшості ЦК звіти про збори і цифри про голосування на місцях, щоб створити враження про перевагу прибічників триумвірату і відповідно налаштувати периферію. Якщо вірити Б.Бажанову, Сталін сказав: «Я вважаю, що зовсім не важливо, хто і як буде голосувати; але ось що надзвичайно важливе, це – хто і як буде рахувати голоси» [8, с.28].

В ході боротьби сталінська більшість використала й такий прийом як «турбота про єдність партії і суспільства». Хто виступає проти триумвірату – той автоматично виступає проти єдності партії, підриває її становище в суспільстві, грає на руку білогвардійцям і т.д. Цей прийом, спрацював у ході дискусії 1923-1924 рр. Сталін використовував як безпрограшний і в подальшій політичній боротьбі. Дилема «єдність чи демократія» завжди вирішувалася на користь єдності і опоненти Сталіна не змогли тут нічого йому протиставити.

Обвинувачуючи опозицію у фракційно-розкольницькій діяльності, сталінська більшість на ділі сама застосовувала крайні форми фракційності. Адже фракція не обов'язково складається з представників меншості. Ознаками фракційності є виникнення груп з особливими платформами і з груповою дисципліною. Сталінська фракція проводила свої окремі наради, приймала документи, які регламентували її діяльність, мала свій шифр.

Ще один прийом, який був використаний у боротьбі з опозицією – нагадування і «популяризація» минулих помилок своїх супротивників. Зокрема, цей прийом (у прихованій формі) використав Сталін і більш відкритий – Бухарін, який нагадав, що ряд учасників опозиції ще у 1918 р. блокувалися з представниками інших партій і обговорювали питання про зміну уряду. В той час Бухарін не думав, що згодом цей прийом застосує проти нього Сталін, скориставшись цією ідеєю Бухаріна. В подальшому цей прийом використовувався досить систематично, як такий, що виправдав себе.

В ході дискусії представники опозиції доводили, що позиція сталінської фракції відбиває опір бюрократичних елементів партії, які відчували смак безконтрольної апаратної влади, командних методів керівництва.

Одним з наслідків дискусії було прийняття «організаційних» заходів з боку українського партійного керівництва щодо тих, хто опонував лінії Зінов'єва-Сталіна і навіть просто виявляв хитання. Так, за опозицію більшості ЦК компартії України і відмову засудити Троцького був звільнений з посади нарком внутрішніх справ України І.І.Ніколаєнко [9, с.239-240]; за нездатність «згуртувати партійні маси на боротьбу з опозицією» секретар Київського губкому компартії Й.М.Варейкіс і з ним ще 14 керівників Київської парторганізації.

За допомогою «орґзаходів» та інших зусиль партапарату дискусія закінчилась поразкою опозиції. Впадає в око те, що опозицію підтримували в основному люди з більш високим рівнем освіти – з навчальних закладів, установ. Інша – більша частина компартії, яка мала низький рівень освіти, орієнтувалась не за логікою життя, а за вказівним пальцем керівників, які, в свою чергу, керувались директивами вищих органів.

Дискусія 1923-1924 рр. стала поворотним пунктом у формуванні радянського тоталітарного режиму. Прибічники сталінської лінії, визнаючи на словах необхідність певної демократизації, і не думали нічого робити у цьому напрямку. Адже це послаблювало б їх владу. Тріумвірат намагався зберегти своє керівне становище в партії, дискредитувати свого головного політичного опонента – Троцького, убезпечити від критики «вірних» людей. У результаті компартія за досить короткчй термін перетворилася в складову частину і знаряддя тоталітарного режиму.

Список літератури:

1. «Заявление 46-ти» в политбюро ЦК РКП (б) 15 октября 1923 г. // Известия ЦК КПСС. 1990. № 6.
2. Сталин И.В. О задачах партии // Правда. 1923. 6 декабря.
3. Державний архів Харківської області, ф. 1, оп. 1, спр. 881.
4. Рабчинский И. Ущемленные // Правда. 1923. 8 января.
5. Рафаил. Ответ товарищу Сталину // Правда. 1923. 22 декабря.
6. Сталин И. О дискуссии, о Рафаиле, о статьях Преображенского и Сапронова и о письме Троцкого // Сочинения. Т. 5. М., 1948.
7. Троцкий Л. Новый курс. (Письмо к партийным совещаниям) // Правда. 1923. 11 декабря.
8. Бажанов Б. Кремль, 20-е годы: воспоминания бывшего секретаря Сталина // Огонек, 1989. № 39.
9. Кульчицкий, Станіслав. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К., 1996.

Надійшла до редколегії 08.09.99

Л.Д. Тимченко, д-р юрид. наук

МОВНА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Мова є формою існування та вираження мислення і відіграє істотну роль у формуванні свідомості. Оскільки людина — істота мисляча (homo sapiens), що перш за все і радикальним чином відрізняє її від представників тваринного світу, то цілком ясно значення мови для людської особистості з метою самовираження та відчуття людської гідності.

Мова є відмінною рисою нації або етнічної групи. Хоча з розвитком політичних і соціально-економічних відносин на міжнародній арені властивість мови бути своєрідним паспортом нації зазнає істотних змін.

Цілком зрозуміло, що мовні питання в силу їх значимості для людської особистості та суспільства в цілому регулюються як нормами міжнародного права, так і нормами національного законодавства держав.

У ст. 1 Статуту ООН зафіксовано мету ООН - «здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, со-